

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА УКРАЇНИ

ПРОГРАМА КУРСУ ЗА ВИБОРОМ ДЛЯ ПРОФІЛЬНИХ КЛАСІВ. 10 (11, 12) КЛАС

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Необхідність запровадження курсу «Історія держави і права України» визначається розвитком сучасної освітньої галузі в Україні. Курс містить основні відомості, оцінки й аналіз найважливіших подій в історії держави і права України з найдавніших часів і до сьогодення. Опора на історичний досвід має допомогти школярам зайняти тверду громадянську позицію у складному сучасному житті. Водночас не може не турбувати й те, що в суспільно-політичній свідомості українського народу, на жаль, існує протистояння в оцінках деяких питань історичного минулого нашої держави. Інколи це протистояння тягне за собою відхилення від історичної правди. Суспільно-політичне примирення громадян стало б важливим кроком до консолідації всіх політичних сил країни, сприяло б пошуку шляхів правди і справедливості в оцінці нашої історії. Висвітлення історії держави і права України у шкільних навчальних закладах країни, поза сумнівом, сприятиме реалізації цього завдання.

Мета курсу

Курс покликаний ознайомити учнів з основними етапами становлення та розвитку історії держави і права України; сприяти правовому, демократичному, патріотичному вихованню учнів і всієї молоді, формуванню в них високих моральних і правових якостей.

Особливості, структура і зміст курсу

Навчальний матеріал структурований за хронологічним принципом: найважливіші періоди в розвитку української держави вивчаються в курсі послідовно — від Київської Русі, Галицько-Волинського князівства до сьогодення незалежної української держави. Зміст курсу розподілено за розділами.

Розділ 1. Держава і право Київської Русі та Галицько-Волинського князівства.

Розділ 2. Суспільно-політичний лад і право на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Розділ 3. Українська держава і право в роки Національно-визвольної війни (1648—1654).

Розділ 4. Українська держава і право під іноземною зверхністю в II половині XVII—XVIII ст.

Розділ 5. Українська держава і право в XIX—на початку XX ст.

Розділ 6. Відродження української держави і права (1917—1923).

Розділ 7. Утворення СРСР і зміни в суспільно-політичному житті та правовому полі радянської України.

Розділ 8. Розпад Радянського Союзу й становлення держави і права суверенної, незалежної України.

У лівій колонці навчальної програми подано перелік змістових блоків, що мають бути опрацьовані учнями під час вивчення розділів. Вони розподілені відповідно до окремих тем, хоча цей розподіл може бути змінений учителем. У правій колонці програми сформульовані основні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів — перелік основних знань, умінь, навичок, ставлень, що мають бути сформовані в учнів як результат засвоєння кожної теми.

Згідно з навчальним планом загальна кількість годин, відведених на вивчення курсу — 35: 1 година на тиждень в 10 (11, 12) класі. За наявності фінансових та кадрових можливостей, з урахуванням профілю навчального закладу, за бажання батьків та учнів кількість годин на вивчення курсу може бути збільшена за рахунок варіативної частини.

Пропонований навчальний курс — це не сукупність готових істин. Він ознайомлює лише з підходами до них, що склалися в сучасній історико-правовій науці. Істину учень має здобути сам, пройти шлях до неї власним розумом, наполегливою і вдумливою працею. Кожен має намалювати для себе картину державно-правового розвитку України, причому відтворити її з елементами власного бачення.

Курс спрямований на те, щоб не тільки розширити коло знань, якими володіють учні, а й сформувати в школярів особисте ставлення до них. Під час вивчення окремих тем повинні переважати діалогічні методи опрацювання матеріалу, що допоможе порівнювати різні підходи, вміння аргументовано, толерантно відстоювати свої погляди на переконання. Індивідуальні, групові та колективні методи навчання мають бути орієнтовані на розвиток учнів.

Вибираючи форми та методи роботи, вчитель має враховувати специфіку навчального закладу, класного колективу, вікові та індивідуальні особливості учнів.

З метою формування та посилення інтересу учнів до предмета, розвитку комунікативних умінь і навичок та глибшого розуміння тем важливо використовувати:

- дискусії й диспути, під час яких діти ознайомлюються із цінностями та думками, набувають умінь формулювати власну думку й аргументовано її доводити;
- ігри, що дають можливість випробовувати соціальні ролі та співвідносити їх із реальними життєвими ситуаціями;
- самостійний пошук, збирання й опрацювання інформації з різноманітних джерел, написання рефератів, доповідей та повідомлень, розв'язання проблем шляхом прийняття спільних рішень.

Викладання курсу базується на теоретичних та методологічних засадах педагогіки співробіт-

ництва, що передбачає створення демократичної атмосфери на уроках, реалізацію особистісно орієнтованого підходу.

Оцінюючи результати навчально-пізнавальної діяльності школярів, слід виходити з пріоритетної спрямованості цього навчального предмета на формування вмінь та навичок, потрібних людині, яка живе в умовах демок-

ратичного суспільства. Оцінювання має бути стимулюючим, спрямованим на створення ситуації успіху.

Особливістю курсу є обов'язкове виконання учнями проєктів, що передбачає залучення їх до виявлення, аналізу та розв'язання проблем із використанням для цього практичної дослідницько-пошукової роботи.

СТРУКТУРА І ЗМІСТ ПРОГРАМИ

(35 год)

Зміст навчального матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	2
Вступ (1 год)	
Роль та значення історії держави і права України в системі правових наук. Предмет. Функції. Принципи. Методи пізнання історико-правових явищ. Періодизація	Учень (учениця): - розкриває предмет, функції, принципи історії держави і права України; - наводить приклади видів функцій і принципів; - називає періодизацію історії держави і права України і коментує її; - розтлумачує значення поняття <i>автохтон</i>
Розділ 1. Держава і право Київської Русі та Галицько-Волинського князівства (5 год)	
Суспільний лад Київської держави (VI—початок XIII ст.). Виникнення державності у східних слов'ян. Утворення Київської держави в другій половині IX ст. Наукова неспроможність норманської теорії походження Русі. Суспільний лад. Князі. Бояри. Духовенство. Міське населення. Смерди. Закупи. Ізгої	Учень (учениця): - розповідає про причини зародження держави у східних слов'ян та виникнення Київської Русі; - аналізує норманську теорію походження Русі і висловлює власне ставлення до неї; - характеризує суспільний лад та наводить приклади верств населення, які входили до відповідних соціальних груп; - розтлумачує значення понять <i>біле та чорне духовенство, закупи, ізгої</i>
Державний устрій і право Київської Русі. Державний лад. Князь. Рада при князеві. Віче. Удільні князі. Судові органи. Правова система	Учень (учениця): - описує й коментує характерні риси державного ладу в період Київської Русі; - називає види державних органів; - висловлює власну оцінку діяльності державних органів
«Руська правда» — визначна пам'ятка давньоруського права. Списки та редакції «Руської правди». Право власності на землю. Зобов'язальне право. Види і форми договорів. Сімейне право. Право на спадщину. Поняття і види злочинів. Мета і система покарань	Учень (учениця): - розповідає про списки і редакції «Руської правди»; - пояснює особливості змісту норм права власності на землю, сімейного права, спадкового права, кримінального права, зафіксованих у «Руській правді»; - називає і коментує поняття, види злочинів, мету і систему покарань; - розтлумачує значення понять <i>ордалії, «дика віра», «віра»</i>
Особливості суспільного ладу Галицько-Волинського князівства. Роздроблення Київської Русі. Утворення Галицько-Волинського князівства та його історичне значення. Суспільний лад. Феодали. Духовенство. Міське населення. Феодально залежні селяни. Смерди. Холопи	Учень (учениця): - висловлює власну думку щодо причин роздроблення Київської Русі й виникнення Галицько-Волинського князівства; - характеризує особливості суспільного ладу цього державного утворення; - називає верстви населення, які входили до відповідних суспільних груп; - оцінює значення утворення Галицько-Волинського князівства

1	2
Державний механізм Галицько-Волинського князівства. Державний лад. Влада князя. Рада бояр. Віче. Судові органи. Право. Скорочена редакція «Руської правди». Князівські грамоти	Учень (учениця): - характеризує державний лад князівства; - розкриває особливості привілейованого становища бояр та їх вплив на державну політику; - називає види і наводить приклади правових норм, які регулювали суспільні відносини
Розділ 2. Суспільно-політичний лад і право на українських землях у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої (3 год)	
Правове становище українського народу у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Утворення Литовської держави. Утворення Речі Посполитої. Наслідки Берестейської церковної унії 1596 року. Особливості суспільного ладу. Магнати. Шляхта. Селяни та фіксація їх закріпачення в законі. Міське населення	Учень (учениця): - називає причини утворення Литовської держави, а згодом Речі Посполитої; - оцінює наслідки Берестейської церковної унії; - характеризує особливості суспільного ладу; - пояснює й описує становище магнатів, шляхти, селян та міського населення
Особливості державного ладу на українських землях в період існування Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Державний лад. Влада литовського господаря і польського короля. Пани-рада. Воеводи. Старости. Судові органи. Джерела права. Звичаєве право. «Руська правда». Пам'ятки магдебурзького права	Учень (учениця): - пояснює особливості державного ладу в період панування Литовської держави та Речі Посполитої; - характеризує становище і повноваження литовського господаря і польського короля, Пани-ради, воевод, старост; - описує й коментує судові органи та джерела права
Литовсько-Руські статuti (1529, 1566, 1588 рр.) та їх застосування в Україні. Види феодального землеволодіння. Зобов'язальне право. Сімейне право. Право на спадщину. Види злочинів і покарань	Учень (учениця): описує й характеризує у вигляді опорних таблиць основні галузі права: конституційне, цивільне, кримінальне, сімейне за трьома Литовськими статутами і порівнює їх
Узагальнення (1 год)	
Розділ 3. Українська держава і право в роки Національно-визвольної війни (1648—1654 рр.) (4 год)	
Суспільний лад на українських землях у період визвольної боротьби (1648—1654). Антикріпосницький і визвольний характер народної війни 1648—1654 рр. в Україні. Зміна правового статусу України відповідно до Зборівського (1649) і Білоцерківського (1651) мирних договорів. Рішення Земського собору від 10 жовтня 1653 р. Переяславська рада. Становище України за Березневими статтями. Суспільний лад. Зміни в суспільних відносинах. Ліквідація польського магнатського і шляхетського землеволодіння	Учень (учениця): - розкриває причини початку Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького і висловлює власне ставлення до них; - аналізує зміст Зборівського, Білоцерківського мирних договорів і висловлює власну оцінку їх історичного значення; - розтлумачує рішення і значення Переяславської ради; - характеризує становище України за Березневими статтями; - розповідає про суспільний лад і зміни, які відбулися в результаті Визвольної війни
Державний устрій та правова система в роки Визвольної війни. Державний лад. Знищення польської адміністративно-політичної системи управління. Органи центральної та місцевої влади і управління. Військова рада. Генеральний уряд на чолі з гетьманом. Полкові й сотенні уряди. Джерела і розвиток права. Правові звичаї. Універсали гетьмана	Учень (учениця): - характеризує державний устрій в Україні в роки Визвольної війни; - роз'яснює склад і повноваження органів місцевої та центральної влади; - розкриває адміністративно-територіальний поділ держави в ході визвольної боротьби; - описує джерела та розвиток права у період Визвольної війни
Міжнародні відносини і зовнішня політика української держави в останні роки гетьманування Б.Хмельницького	Учень (учениця): розкриває власне ставлення до міжнародних відносин і зовнішньої політики в останні роки правління Б.Хмельницького

1	2
Березневі статті Б.Хмельницького	<i>Учень (учениця):</i> знає норми Березневих статей Богдана Хмельницького і вміє про них розповісти, аналізує їх і дає їм власну оцінку
Розділ 4. Українська держава і право під іноземною зверхністю в II половині XVII—XVIII ст. (3 год)	
Суспільний лад на українських землях в II половині XVII—XVIII ст. Суспільний лад. Правове становище соціальних груп. Посилення кріпосного гніту. Гетьманський універсал 1760 р. про заборону переходів селян і його підтвердження 1763 р. Царський указ 1783 р. про остаточне закріпачення українських селян. Зрівняння козацької старшини в правах із російським дворянством 1785 р.	<i>Учень (учениця):</i> - розкриває і пояснює особливості суспільного ладу в II половині XVII—XVIII ст.; - аналізує правове становище різних соціальних груп; - оцінює становище селян у цей період; - коментує становище козацької старшини
Обмеження та ліквідація царизмом автономного устрою України. Державний лад. Адміністративно-територіальний поділ на полки, сотні й курені. Обмеження автономії України. Малоросійський приказ 1663 р. Перша Малоросійська колегія (1722—1727). Правління гетьманського уряду 1734—1750. Відновлення гетьманства. Остаточне скасування гетьманської влади. Встановлення посади генерал-губернатора і відновлення Малоросійської колегії. Ліквідація Запорозької Січі. Заснування Задунайської Січі (1775—1828 рр.)	<i>Учень (учениця):</i> - характеризує державний лад України та його особливості в зазначений період; - висловлює власне ставлення до обмеження української автономії; - розтлумачує зміст Малоросійського приказу 1663 р.; - оцінює діяльність першої Малоросійської колегії, а згодом Правління гетьманського уряду; - коментує ліквідацію Запорозької Січі та заснування Задунайської Січі
Гадяцький договір та Конституція П.Орлика (1710)	<i>Учень (учениця):</i> знає норми Гадяцького договору та Конституції П.Орлика, вміє їх назвати, проаналізувати і дати їм власну оцінку
Розділ 5. Українська держава і право в XIX—на початку XX ст. (3 год)	
Суспільний лад українських земель під імперською окупацією. Розклад і криза феодално-кріпосницької системи. Кирило-Мефодіївське братство. Суспільний лад. Дворянство. Духовенство. Міське населення. Цехові і робочі люди. Поміщицькі кріпосні селяни	<i>Учень (учениця):</i> - розповідає і пояснює причини кризи феодално-кріпосницької системи; - вміє характеризувати суспільний лад і називати верстви населення; - описує і аналізує становище дворянства, духовенства, міського населення, цехових і робочих людей, поміщицьких і кріпосних селян
Державний устрій та правова система українських земель. Державний лад. Перетворення намісництва на губернії. Збільшення кількості українських губерній. Створення генерал-губернаторств. Двонянські зібрання на чолі з предводителями. Скасування мадебурзького права. Судова система	<i>Учень (учениця):</i> - вміє розповісти про державний устрій на українських землях та зміни, які в ньому відбулися; - розкриває причини і оцінює скасування мадебурзького права та особливості судової системи, що прийшла йому на зміну; - розтлумачує поняття <i>приватні повірені, присяжні повірені, мирові судді</i>
Реформи другої половини XIX ст. в Україні. Передумови і характеристика реформ. Селянська реформа 1861 р. Земська реформа 1864 р. Міська реформа 1870 р. Судова реформа 1864 р.	<i>Учень (учениця):</i> знає основні положення реформ II половини XIX ст., вміє дати їм власну оцінку і висловити ставлення до них
Узагальнення (1 год)	
Розділ 6. Відродження української держави і права (1917—1923) (6 год)	
Організація державної влади в Україні після повалення царату. Повалення самодержавства і створення Тимчасового уряду. Утворення Центральної Ради на чолі з М.Грушевським. Мала Рада і Генеральний Секретаріат. Місцеві органи Центральної Ради: губернські, повітові, волосні, сільські народні управи	<i>Учень (учениця):</i> - знає причини повалення самодержавства і утворення Центральної Ради; - вміє назвати і проаналізувати роль та значення утворення Центральної Ради; - описує і характеризує становище місцевих і центральних органів влади

1	2
Універсали Центральної Ради та Конституція УНР — визначні акти в історії українського державотворення	Учень (учениця): - знає норми чотирьох універсалів Центральної Ради та Конституції УНР; - уміє їх аналізувати і висловлювати власну оцінку їх значення
Українська гетьманська держава (квітень—листопад 1918). Центральні органи державної влади і управління. Місцева адміністрація. Судова система. Зовнішньополітична діяльність	Учень (учениця): - знає передумови виникнення гетьманської держави під проводом П.Скоропадського; - уміє розповісти про гетьманат, проаналізувати й оцінити його значення в історії держави і права України
Українська народна республіка в період Директорії (листопад 1918—листопад 1920). Організація державної влади і територіальний устрій. Характеристика законодавства. Військове будівництво. Зовнішньополітична діяльність. Причини поразки національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність	Учень (учениця): - знає передумови виникнення Директорії та основні форми її діяльності й причини поразки; - вміє розповісти, проаналізувати й оцінити її роль в історії держави і права України
Виникнення і діяльність Західноукраїнської Народної Республіки (1918—1923). Проголошення ЗУНР. Організація і структура державного апарату. Судові органи. Військове будівництво. Об'єднання ЗУНР і УНР в єдиній соборній Українській державі. Окупація західноукраїнських земель Польщею	Учень (учениця): - знає організацію і структуру органів влади ЗУНР; - уміє розповісти про об'єднання ЗУНР і УНР і висловити власну оцінку цієї події; - уміє розповісти про окупацію західноукраїнських земель Польщею та висловити власну оцінку цієї події
Узагальнення (1 год)	
Розділ 7. Утворення СРСР і зміни в суспільно-політичному житті й правовому полі радянської України (4 год)	
Зміни в державному і суспільно-політичному житті України після утворення СРСР. Передумови утворення СРСР. Військовий, господарський і дипломатичний союз республік. Договір про утворення СРСР. Ігнорування суверенних прав народів і республік. Реформа адміністративно-територіального устрою України. Прийняття загальносоюзної конституції 1924 р. Характеристика окремих галузей права	Учень (учениця): - знає передумови виникнення СРСР; - уміє висловити власне ставлення і проаналізувати зміст договору про утворення Радянського Союзу і прийняття загальносоюзної конституції 1924 р.; - характеризує норми окремих галузей права і зміни в судовій системі
Спроба відродження української держави в період Другої світової війни та її наслідки. Спроба відновлення української держави в окупованому німцями Львові. Українське державне Правління на чолі з Я.Стецьком. Створення УПА, її діяльність. Формування дивізії «Галичина». Розвиток права. Суд і прокуратура. Види військових трибуналів	Учень (учениця): - розкриває передумови початку Другої світової війни та визначає місце українських земель у планах двох агресорів; - знає про спробу відновлення української держави в окупованому німцями Львові, про створення УПА і формування дивізії «Галичина»; - уміє висловити власне ставлення і дати оцінку цим подіям; - аналізує розвиток права і судової гілки влади в період Другої світової війни
Україна в період перебудови і крах комуністичної ідеології. Процес перебудови і зміни в суспільно-політичному житті України. Розпад СРСР і угода про утворення СНД. Декларація — вияв суверенності волі народу. Акт проголошення незалежності України і його підтвердження Всеукраїнським референдумом	Учень (учениця): - розповідає і пояснює передумови процесу перебудови; - знає і називає причини розпаду Радянського Союзу і виникнення незалежних держав, серед яких була і Україна; - уміє дати власну оцінку прийняттю Декларації про державний суверенітет і Акта проголошення незалежності України

1	2
Розділ 8. Розпад Радянського Союзу та становлення держави і права суверенної, незалежної України (2 год)	
Держава і право України на сучасному етапі	Учень (учениця): • знає дату прийняття й основні положення Конституції України; • уміє проаналізувати, описати, прокоментувати події державного і суспільного життя України, свідками яких ми є
Узагальнення (1 год)	
Резервний урок (1 год)	

Література

1. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К., 1990.
2. Грозовський І. Козацьке право // Право України. — 1997. — № 6. — С. 76—80.
3. Захарченко П.П. Київська Русь: державний устрій, суспільний лад та основні риси права // Історія України. — 2002. — № 7.
4. Захарченко П., Вікторов І. Суспільно-політичний лад і право на землях України у складі Великого князівства Литовського // Історія України. — 2002. — № 33—34.
5. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. 3 історії української державності. — Л., 1992.
6. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. — Л., 1996.
7. Кузьмінець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України. Навч. посіб. — К.: Україна, 2000.
8. Історія держави і права України. У 2 ч. / За ред. А.Й.Рогожина. — К.: ІнЮре, 1996.
9. Історія держави і права України. Навч. посіб. / За ред. А.С.Чайковського. — К.: Юрінком-Інтер, 2001.
10. Історія держави і права України. Академічний курс. У 2 т. / За ред. В.Я.Тация, А.Й.Рогожина. — К.: ІнЮре, 2000.
11. Історія держави і права України. Академічний курс. У 2 т. / За ред. В.Я.Тация, А.Й.Рогожина, В.Д.Гончаренка. — К.: ІнЮре, 2003.
12. Музиченко П.П. Галицько-Волинське князівство: продовження традицій української державності. —

13. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. — Вид. 6-те, перероб. і доп. — К.: Знання, 2007.

14. Пріцак О. Пилип Орлик, його Конституція і бачення проблем тогочасної України // Дзвін. — 1990. — № 2.

15. Український парламентаризм: минуле і сучасне / За ред. Ю.С.Шемшученка. — К., 1999.

16. Терлюк І.Я. Історія держави і права України. Навч. посібник-практикум. — Львівський ін-т внутрішніх справ. — К.: Атіка, 1999.

17. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Суспільно-політичний лад і право України в складі Речі Посполитої та Литовської держави. — Л., 1996.

18. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна республіка. — Коломия, 1994.

19. Хрестоматія з історії держави і права України. У 2 т. / За ред. В.Д.Гончаренка. — К., 2000.

20. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. У 3 т. — К., 1990.

21. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в країні XVI—XVIII ст. — К., 2002.

Автор Л.КУЛЬЧАК,

старший викладач кафедри судочинства юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, учитель правознавства Івано-Франківського обласного ліцею-інтернату для обдарованих дітей із сільської місцевості